

A "cigány" terminus Európában és Amerikában különböző csoportok gyűjtőfogalma. Ezek a csoportok közös eredetűek, és számos kulturális ismertetőjegyük is közös. Valamennyien nomádok voltak, és sok csoport még ma is az. Ez a nomadizmus a cigányoknál is, mint általában a nomádságnál, a gazdaság fontos tényezője; gazdaságuk, főleg a huszadik századig, szolgáltatások és áruk kínálatán alapult. A "cigány" terminus értelme csupán a nem cigányoktól való elhatárolás. Egyetlen cigánynak nevezett csoport sem vonatkoztatja a szót önmagára. A nem cigányok fülében ennek a terminusnak sokféle, végső soron negatív csengése van. Az egyes "cigány" társadalmak kulturális különbségei ellenére, a legkülönbözőbb ideológiai okokból, újból és újból megpróbálják őket homogén csoportként kezelni. Minél inkább üldözték és üldözik ezeket a "cigányként" besorolt csoportokat, annál erőteljesebb a tendencia a közösségérzet kialakulására a különböző csoportok tagjaiban. Más, hasonló megjelölések, amelyeket európai országokban alkalmaznak rájuk: bohémiens, vagy gitans Franciaországban; egyptians és az ebből származó gypsies az angolban. Némely Európán kívüli régióban léteznek elnevezések, amelyek az európai "cigány" szóhoz hasonlóan gyűjtőfogalmak, és amelyeket mint saját nevet mindegyik csoport határozottan elutasít magától. A "cigányok" viszont a következő gyűjtőfogalmakat alkották a nem cigányok megjelölésére: gadjo, gorgio, payo.

Mintegy kétszáz éve biztosan tudjuk, hogy a cigányok anyanyelve a romanes, észak-indiai eredetű. A különböző nyelvek azonban, amelyeket azokban az országokban beszéltek, amelyeken az egyes cigánycsoportok átvándoroltak, részt vettek a legkülönbözőbb romadialektusok kialakulásában. Még nem tudjuk, mikor és milyen okokból hagyták el elődeik az indiai szubkontinenst. Eddig Irántól keletre nem bukkantak roma nyelvet beszélő csoportra.

Él azonban számos olyan közösség Észak-Afrika egyes vidékein, Nyugat-, Közép- és Dél-Ázsiában, de Kelet-Ázsiában is, amelyeknek a gazdasági és társadalmi helyzete hasonlít sok európai "cigányéra". Európában és Észak-Amerikában is vannak társadalmak, amelyek nem roma nyelven beszélnek és nem indiai származásúak, jóllehet a "cigányokéhoz" hasonló életmódot folytatnak. Ezek a társadalmak többnyire szintén szolgáltatásokból és/vagy különböző - részben maguk készítette - áruk eladásából élnek.

A cigány, Zigeuner (német), tsigane (francia), cykan (orosz), zingaro (olasz), cingene (török) stb. terminusok valószínűleg mind az acingani elnevezésből származnak. Ezzel a névvel jelöltek a 8. században egy gnosztikus szektát is Frígiában és Lykiában (Kis-Ázsia), és egy valószínűleg nomád csoportot is, amely 1100-ban eljutott Áthos hegyéig. A 14. századtól cigánycsoportok jelentek meg Európa különböző részein; először a Balkánon, azután lassanként Közép-, Nyugat-, Kelet és Észak-Európában is. A 17. századtól a 18. század közepéig a cigányokat az Egyesült Államokba és más angol, francia és portugál gyarmatokra deportálták, például Jamaicára, Martinique-ra, Angolába és Brazíliába. Sokan túlélték közülük az öt évszázados, kegyetlen üldözést és a számos népi kísérletet, és továbbra is őrzik kultúrájukat.

Ítéletek és előítéletek

Az, hogy a nem cigányok körében általános tájékozatlanság uralkodik a cigánykultúráról, már igen korán előítéletek kialakulásához vezetett. Az egyik fő ok, amiért a cigányokat üldözték és üldözik, ezekkel az előítéletekkel függ össze. Amikor a cigányok Európába érkeztek, nomádok voltak, az ott talált népesség pedig már letelepedett. Ez utóbbi többnyire állandó bevételi forrásokból élt, míg a cigányok állítólag ilyen anyagi eszközökkel nem rendelkeztek. Ez a felfogás részben azon a tényen alapult, hogy a cigányok hagyományosan szezonális foglalkozásokat űznek, hogy gyakran több foglalkozásuk volt, és általában olyan bémunkát végeztek, amelyre mások nem szívesen vállalkoztak. Gazdasági szempontból a cigányokat olyan embereknek tekintették, akik egyik napról a másikra élnek - ami alkalmasint a legtöbb ember szemében a gondatlan, terv nélküli, természeti egzisztencia tipikus ismertetőjegye. A bennszülött lakosság tagjai általában rendelkeztek földtulajdonnal, emiatt helyhez kötött és a hely iránt elkötelezett életet éltek. A cigányokról ezzel szemben azt tartották, hogy őket nem terhelik a tulajdonból eredő köteleességek, gondok és kényszerűségek. Minden társadalmi és gazdasági kötelezettségtől mentesek, ennek következtében szabadok és kötetlenek, és ezzel együtt "vadak". Az, hogy nagyon sok cigánycsoport már régen letelepedett, és hogy társadalmi és gazdasági kényszerek és köteleességek nélküli társadalmak nincsenek, mit sem változtatott ezeken a régi előítéleteken. Nehéz a nem cigányoknak felülvizsgálni ezeket a szilárdan meggyökeresedett előítéleteket.

Századokon át nem tudták besorolni a cigánycsoportokat a szokványos társadalmi és gazdasági kategóriákba. Életmódjuk a nem cigányok számára érthetetlen volt, és noha számtalanszor megpróbálták uralmuk alá vonni őket, ez csak ritkán sikerült. Besorolni, megérteni, és befolyásolni - minden ember számára ezek az alapfeltételei annak, hogy egy dologgal vagy jelenséggel meghitt viszonyba kerüljön. Így lesz az a jelenség társadalmi mindennapi életének "normális" része, és ezzel saját "kultúrája" területéhez tartozó. Mindaz, ami nem teljesíti a fenti három feltételt, a csoporton kívül eső szférához, következkésképpen a "természethez" tartozik. Ezért sorolják egymást kölcsönösen a cigányok és a nem cigányok a meg nem értett, nem ismerős, veszélyes külső világhoz, a "természethez". Ahogy sok más nomadizáló csoportot is, amelyek Európán kívüli országokban áruik és szolgáltatásaik eladásából éltek, a cigányokat is a "természet"-hez rendelték Európa bennszülött népei, míg magukat természetesen a "kultúrterület"-hez tartozónak számítják. A nem cigányok egyik-másik mítosza a cigányokról a természet/kultúra ellentétpár körül forog és erősíti a rasszizmust és a szexizmust. És ebben játszik lényeges szerepet a cigány nő.

A cigány nő, ahogy a gädje képzeletében él. Az állítólagos teljes kötetlenség és szabadság előterében ott áll a cigány nő, mint kiismerhetetlen, rongyos ruhákba öltözött, csavargó lény. Mindenekelőtt azonban a 19. század óta gyakran ő a féktelen szenvedély szimbóluma is. Gyakran ábrázolják büszkének, szépnek, csábítóknak és ugyanakkor veszedelmesnek is. Sok évszázada egyes cigánycsoportok asszonyai valószínűleg ezt a róluk alkotott képet használják ki különleges foglalkozásformák segítségével (mint például a jóvendómondás), ami megerősíti a "benszülött" kultúra elképzeléseit a cigányokról. Franciaországban még a hatóságok is úgy tartják számon a jóvendómondást, mint "le métier de bohémienne", a cigány nők foglalkozását. Az, hogy sok cigány örömet leli asszonyaik zenéjében és táncában, szintén hozzájárult ehhez a képhez. Kétségteljesen számos európai festő és író átvette ezt az elképzelést a cigány nőről, és sztereotip formában feldolgozta, ami többnyire ezeknek az előítéleteknek a további elterjedését segítette. És így a legtöbb európai tudatában két szélsőséges kép alakult ki: egyrészt a piszkos, gyanús, bűnöző koldusasszony, akit elkergethetünk, sőt talán ezt is kell tennünk, hiszen a társadalom rendjén kívül áll; másrészt a titokzatos és csábító "cigánylány", akit a férfiak zsákmánynak tekintenek.

A cigány nő mint híd a társadalmak között

A cigány nő volt korábban az összekötő láncszem a befogadó ország kultúrája és a saját társadalma között, minthogy sok csoportnál az ő hatáskörébe tartozott a napi szükségletekről való gondoskodás. Főleg ő volt az, aki házalni járt, és így naponta érintkezésbe került a helyi kultúrával. Ezért a helyi kultúra tagjai szemében mindenekelőtt a cigány nő számított társadalma tulajdonképpeni képviselőjének. Sok cigánycsoportban gazdasági szempontból még ma is lényeges szerepet játszanak a nők a házalás, a koldulás, a rongy, illetve hulladékfémgyűjtés révén. Időközben azonban a legtöbb csoportban a férfi éppoly fontos lett gazdaságilag, vagy még fontosabb, mint a nő; vannak vidékek, ahol ma a férfiak kereskednek és házalnak vagy dolgoznak vendégmunkásként, miközben a családjuk otthon marad.

A cigány nő képe saját társadalmában

Azt gondolhatnánk, hogy mivel a cigány nő csoportjában, illetve háztartásában gazdaságilag még mindig lényeges szerepet játszik, ezért társadalmi státusa a családján belül magas, és ez komoly döntési hatáskört jelenthet számára. A gyakorlatban azonban a cigány nő alá van rendelve az apjának vagy a férjének, illetve a fivéreinek. Sok csoportnál a férjzett és többnyire idősebb asszony egyedüli joga és kötelessége, hogy vigyázzon a család megtakarított vagyonára, amelyet korábban gyakran arany ékszerbe fektettek, és ezt az asszonyok viselték. A cigány nő saját társadalmára nézve megerősíti, amit Ortner mint egyetemes kulturális kategóriát posztulált: Mint nőnemű lényt társadalmában a férfiak a "természeti területhez" sorolják, ugyanúgy, mint ahogyan a nem cigányok és a cigányok kölcsönösen a természet egészébe sorolják egymást. A nőnek sok - mindenekelőtt biológiai - sajátossága a férfiak számára nehezen megmagyarázható, nem szólva arról, hogy egyáltalán nem befolyásolható. Különösen a nők életciklusának abban a szakaszában, amely a pubertás kezdetétől a menopauzáig tart, tekintik őket összekötő kapocsnak a férfiak, azaz a "kultúra" és a férfiak számára veszélyes és többnyire megközelíthetetlen "természet" világa között. Ehhez járul, hogy a nő érintkezése a kultúrán kívül álló nem cigányokkal nehezen ellenőrizhető. Egyedül a cigány nő képes ezért a "természet" két aspektusát, gyakran a csoport javára, manipulálni: a spirituális világot és a gädje anyagi/gazdasági szféráját.

A természet/kultúra dichotómia a cigányoknál összefügg a rituális értelmű "tisztá/tisztátalan" ellentéppárral. A tisztátalanság fogalma valamennyi cigánycsoport számára központi jelentőségű. Ezt a különböző romanyelvjárásokban, többek között marime, mahrime, magerdo, moxadi névvel jelölik, és ez a fogalom a formáit és a hatásait tekintve nagyon hasonlít azokhoz a rituális tisztátalanság-elképzelésekhez, amelyekkel Indiában találkozunk. A tisztátalanság roma fogalmának eredete homályos. A mahrime levezethető az arab hrm-ből vagy a görögből. Ez a fogalom egyidejűleg magában foglalja a tisztátalanság állapotát, a tisztátalanná tevő cselekvéseket és a társadalmi kiközösítést, amely csoporttagoknak a közösségből való kizárásáig is elvezethet. Különböző tárgyakat is tisztátalannak minősítenek. Mivel a nem cigányok nem ismerik és nem tartják be a cigányok tisztasági előírásait, ők általában tisztátalannak számítanak. Maguknál a cigányoknál is tisztátalannak számít a test deréktól lefelé. A tisztátalan tárgyakal vagy emberekkel való érintkezésre speciális előírások érvényesek, mivel ezt a tulajdonságot érintéssel tovább lehet adni.

A cigány gyerek még a tisztaság és az ártatlanság állapotában van. □ nem tartozik sem a "kultúra", sem a "természet" területéhez; mint ember - és mindenekelőtt mint cigány - azonban állandóan fenyegeti, hogy a vészterhes természeti hatalmak áldozatául esik. A cigány nőnek még gyermekként meg kell tanulnia, hogy figyelembe vegye a tisztátalan dolgokkal és emberekkel szemben kötelező viselkedési szabályokat. A pubertás beköszöntével azonban olyan lény lesz belőle, aki maga is a tisztátalanság állapotába képes hozni másokat: A gyermekből nő lesz, és a tisztátalanság erőinek potenciális áldozata most maga válik veszélyessé. Ettől kezdve erkölcsi kötelessége, hogy mindent mellőzzön, ami másokat, különösen a csoport férfait, akik mint "kultúrlények" különösen sebezhetőek, kiteszi annak a veszélynek, hogy tisztátalanná válnak. A tisztaság/tisztátalanság fogalma főleg az illendőség és a szemérmesség (ladj, ladjav) képzetével van szoros kapcsolatban. Mindez nyilvánvalóvá teszi, hogy a cigánytársadalom eszményképei és magatartása asszonyait illetően éppen az ellentéte annak, amit a nem cigányok a róluk alkotott előítéletek alapján vallanak.

A házasság

A házasság semmiféle változást nem hoz az asszony számára a szigorú viselkedéskorlátozásban, sőt a korábbiakhoz csatlakoznak még a férje és annak rokonai iránti társadalmi kötelezettségei. Most arra is figyelnie kell, hogy viselkedésével férje családtagjaira ne hozzon szégyent. Elvárják tőle, hogy egész hűségét és ragaszkodását a férjének és férje családjának szentelje. Menyegzője napjától kezdve a cigány nő minden

rokona számára bori, feleség, illetve meny, és csoportja minden tagja számára ő most romnia, azaz egy rom, egy ember felesége. Vonzalma és figyelmessége a szülei és a testvérei iránt most már csak a második helyre kerül. Jóllehet erre a szerepre nevelték, ez az érzelmi átorientálódás gyakran nehéz, hiszen "csak" feleségként ő férje családjának nem teljes értékű tagja; csak mint gyermekeinek anyját fogadják be teljesen. A cigányoknál, mint ahogy sok más apajogú társadalomban is, az anyós és a meny közötti viszony nagyon sokrétű. Amíg az anyós él, a boritól elvárják és megkövetelik, hogy kötelességtudóan viselkedjék vele szemben, és kérés nélkül megtegye, amit az anyósa meghagy neki. Ez a helyzet csak akkor változik meg, amikor a saját fiai megnősülnek, és neki is alárendeltje lesz az egy vagy több menyje. Sok csoportnál a meny az anyós örököse.

A nem iszlám cigányok szigorúan monogámok, és minden csoportban szabály az endogámia. Gyakori a vér szerinti és a nem vérrokonok, különösen az unokatestvérek közötti házasság. Egyes csoportoknál szokás menyasszonyfoglaló, és a házasságkötést mindig a jegyespár szülei rendezik el. De létezik ezenkívül egy széles körben elterjedt, szinte már ritualizált házasságkötési mód: a lányt megszojteti jövendőbeli férje. Erre akkor kerül sor, amikor a jegyesek szülei szembeszállnak az óhajtott szerelmi házassággal. Némelyik csoportnál a házasságkötés alkalom arra, hogy kiadós evéssel, ivással és tánccal egybekötött nagy ünnepséget rendezzenek; másoknál ezzel szemben nem rendeznek ünnepséget, hogy ezt az átmenetrítust hangsúlyozzák.

Az asszonytól elvárják, hogy érintetlenül lépjen be a házasságba. A házasságkötéskor a házastársak többnyire húsz év alattiak, és a menyasszony gyakran idősebb, mint a vőlegény. A válások ritkák, de gyakorta előfordulnak ismételt, hosszabb különélések. Özvegyként a cigány nő azzal a feltétellel köthet új házasságot, hogy még fiatal, és első férjétől nincs, vagy csak kevés gyereke van.

A nő mint kívülálló

Az eddigi ábrázolások a legtöbb cigány nő életciklusában a normális fázisokra vonatkoznak. Van azonban egy további szerep is, amelyet egy cigány nő betölthet. Öreg, egyedülálló és többnyire szegény asszonyokat nem ritkán drabarniknak tartanak, olyanoknak, akik gyógyító- és varázsszereket készítenek és használnak fel, és ez gyakran "boszorkány" hírébe hozza őket. Az emberek félnek és óvakodnak tőlük. A nekik tulajdonított erők folytán, amelyekkel uralkodni tudnak a természet hatalmain, és így a természeti erők és a társadalmuk között a közvetítő szerepét játsszák, képesek rá, hogy elkerüljék a társadalmi kényszereket. Egy semlegesnemű lény pozícióját élvezik. De ha a félelem tőlük mint "boszorkányoktól" egy bizonyos határon túlnő, előfordulhat, hogy az Öregek Tanácsa halálra ítéli őket, ahogy a neves cigány író, Matéo Maximoff leírta. Ebből is látható, hogy még egy olyan nő is, aki a "normális" életciklus során nem lép rá az előírt útra, mindig csak a "természeti szféra" része marad. Költőien foglalja össze Maximoff a cigány nő helyzetét saját társadalmán belül, amikor ezt írja:

"A bölcsőtől a sírig a nő a rom (férfi, ember) rabszolgája marad. Gyermekként engedelmeskedik az apjának; mint fiatal lány, engedelmeskedik az apjának és a fivéreinek; feleségként engedelmeskedik a férjének; ha megöregedett, engedelmeskedik a gyerekeinek. Egész életén át engedelmeskedik azoknak az asszonyoknak, akik az anyja lehetnének."

Tegyük hozzá, hogy cigány férfi feleségeként a nő ráadásul mindig ki van téve a társadalom zaklatásainak és üldözéseinek abban az országban, amelyben él.